

ALEXANDER LASH, VERA SUNDIN,
SOFIA WARKANDER

INLEDNING

TFL 2024:1. EROS OCH TIDIGMODERN LITTERATUR

ISSN: 2001-094X

– Inledning –

Copyright © 2024 Author(s). This is an open access article distributed
under the terms of the Creative Commons CC-BY 4.0 License
(<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Hwad för en Eld, hwad farlig snara
Som i en hast all frid förtär! [...]
Skydda mig frihet, at förfara
Hwad det är.

Det som diktjaget vill skyddas från i Hedvig Charlotta Nordenflychts ”Den unga Herdinnan Dorillas Qwäde” (1747) är ämnet för det här numret av TFL: kärlek. I den tidigmoderna litteraturen skildras eros, den erotiska kärleken, återkommande som någonting farligt, förrädiskt och omstörtande. Det märks till exempel i italiensk renessansdiktning, spanskspråkig barocklyrik och 1600-talets franska brevromaner, för att nämna några texttyper som figurerar i numret.

Nordenflychts herdinna, Dorilla, sjunger om herden Tirsis, som älskade och dyrkade henne, men som plötsligt faller för en annan: ”Han, som, af högsta låga tänder, / För mina fötter nylig låg, / Honom jag nu, af andra händer / Fängslad såg.” Motivet – herden som klagar över obesvarad kärlek – är gammalt. Förlagor finns i Theokritos elfte idyll, där cyklopen Polyfem försummar sin hjord eftersom han bara kan tänka på nymfen Galateia, och i Vergilius andra eklog, som skildrar herden Corydons fåfänga längtan efter den vackre Alexis. Men Nordenflycht gör något nytt av det klassiska grundreceptet. I Dorillas kväde är det Tirsis som blir besinningslöst förälskad, medan herdinnan själv står bredvid, frågande. Om hon faktiskt älskar honom tillbaka, men på ett annat, stillsammare sätt, får läsaren aldrig veta. I slutet av dikten lämnar Dorilla herdarnas svekfulla värld och hittar en fristad bland skogens djur. Där spelar hon till fåglars sång, tittar på ”Lammen små” och vallar sin hjord. ”Af sådan kärlek mina tankar / Nöje få”, konstaterar hon – agape, vänskaplig kärlek, i stället för eros.

Nordenflychts omtolkning av antika mönster är typisk för den tidigmoderna litteraturen så som den framstår i detta nummer av TFL. I texterna ser vi genomgående hur äldre stilgrepp och figurer varierats och transformerats. Den erotiska kärleken tog sig olika uttryck och behandlades inom många genrer, inte bara pastoraldiktning, utan också i fabler, maximer, brevromaner, dialoger, komedier, traktat... Att en text både *skriver in sig i* och *skriver om* litterära traditioner är förstås inte något unikt för den tidigmoderna litteraturen, men kanske märktes det särskilt tydligt just då. Med sin början i renässansen var periodens litteratur starkt medveten om avståndet till den antika världens kultur, som beundrades och imiterades. Samtidigt drev viljan att förnya och även uppfinna traditioner fram stora litterära förändringar, inte minst genremässigt.

Medvetenheten om litteraturens deltagande i en tradition öppnar för en mängd litteraturvetenskapliga förhållningssätt, allt ifrån noggranna filologiska undersökningar om hur texten förhåller sig till sin tradition till teoretiska eller personliga analyser av spänningarna som uppstår i läsarens möte med texten. Vi är glada att kunna meddela att detta nummer rymmer just en sådan bredd och innehåller två lärda forskningsartiklar och fem essäer från litteraturvetare i olika generationer och på olika stadier i sin forskarkarriär. De två artiklarna presenterar texter som tidigare har fått begränsad uppmärksamhet, men som nu framstår som viktiga och spännande studieobjekt för vidare forskning. Artiklarna visar också på ett förtjänstfullt sätt att den tidigmoderna svenska litteraturen var en del av ett större europeiskt litterärt samtal. Våra fem essäer leder vidare in i denna rikt flerspråkiga värld och tar upp texter skrivna på franska, italienska, spanska, tyska, grekiska och svenska. Kärlekens omvälvande kraft framstår här inte bara som ett historiskt fenomen, utan också som en utmaning som dessa gamla texter ställer vår egen samtid inför.

Och visst är det ingen slump att litteraturen varit som besatt av att framställa just kärlek och begär? Läsningen själv, som många psykoanalytiskt eller queerteoretiskt inriktade forskare har påpekat, är driven av begäret att närma sig en text. En särskilt utförlig hyllning till läsningens begär står den amerikanske genusforskaren Christine Varnado för i *The Shapes of Fancy: Reading for Queer Desire in Early Modern Literature* (2020), där hon söker ”sambandigheter

mellan läsare och objekten för vår kritiska ansträngning och kärlek” (“affinities between readers and the objects of our critical investment and love”). Varnado upptäcker en ”bottenlös längtan efter läsning” (“a bottomless desire for reading”) i den engelska renässansdramatiken, hos Shakespeare, men också hos yngre dramatiker så som Ben Jonson, Thomas Middleton, John Fletcher och Richard Brome. Hennes läsningar visar att begäret ofta ger sig ut i nya och oväntade riktningar, även inom nominellt heterosexuella relationer.

Genom att samla artiklar och essäer som utforskar kärlekens uttryck i den tidigmoderna litteraturen utifrån vitt skilda utgångspunkter hoppas även vi kunna peka på de många riktningar som vår egen kärlek till litteraturen kan ta. Ibland visar den sig i vår ivriga, andfådda sidvändning, när vi vill veta vad som ska hända härnäst, ibland genom att inspirera till filosofiska reflektioner och ibland genom den filologiska uppmärksamhet som vi ägnar en text. Vår förhoppning är att det här numret kan leda läsaren till nya upptäckter, nya läsoplevelser, nya kärleksaffärer.

Tidigmoderna diskussioner om kärlek spreds över språk- och genregränser. Att närma sig dessa företeelser från en svensk horisont visar att det fortfarande finns spännande möjligheter för forskningen att sprida helt ny kunskap. Våra bibliotek är fulla av böcker och manuskript som visar hur kosmopolitisk och internationell den svenska tidigmoderna litteraturen kunde vara. Ett viktigt spår i numret är just att upmärksamma sådana texter, som alltså har varit mer eller mindre okända för litteraturforskningen. De två artiklarna, av Anna Blennow och Gwénaëlle Beynet Fröjd, fungerar, tillsammans med en essä av Ingela Nilsson, som presentationer av unika texter som finns på Kungliga biblioteket eller Uppsala universitetsbibliotek. Dessa tre artikel- och essäeförfattare analyserar texterna filologiskt, sätter in dem i en flerspråkig kontext och belyser de många litterära traditioner som kunde forma kärleksframställningen. Här möter vi bland annat herderomaner, allegoriska diktverk, pastorallyrik, fabler och pornografiska noveller.

Blennows artikel kretsar kring en visa i UUB:s samling V6a, ”Dikter af okände författare”. Det rör sig om en tretton strofer lång kärleksklagan med pastorala inslag, som skildrar den olycklige Sylvanders försök att vinna Fillis hjärta. Blennow identifierar upp-

hovspersonen som diplomaten och adelsmannen Schering Rosenhane (1609–1663) och menar att visan riktade sig till Beata Sparre, som sedermera kom att bli Rosenhanes fru. Artikeln sätter in visan i ett europeiskt litterärt sammanhang och drar paralleller bland annat till Martin Opitz pastoraldiktning samt den franska Air de cour-traditionen. I motsats till äldre litteraturforskare argumenterar Blennow för att visan ska betraktas som ett självständigt litterärt verk och menar att mycket talar för ett samband mellan Schering Rosenhane och pseudonymen Skogekär Bergbo, författaren till *Wenerid*.

En lek med gränserna mellan olika språk kan ge litteraturen en injektion av humor och energi. Beynet Fröjds artikel presenterar en hittills okänd text, *Histoire d'une puce (Berättelsen om en loppa)*, som verkar ha tryckts privat vid Löfstad slott i slutet av 1700-talet. Det är en erotisk berättelse om en loppas utforskande av människokroppar, som skrevs på franska, men som innehåller flera svenska ord. Beynet Fröjd identifierar författaren som aristokraten Louis Marie Céleste d'Aumont, hertigen av de Piennes, som flydde Frankrike efter revolutionen och välkomnades vid det svenska hovet. Att berättelsen trycktes privat och kännetecknas av subtil humor tyder på att den skrevs för en lärd, adlig läsekrets, menar Beynet Fröjd. Artikeln ger flera exempel på textens skojfriskhet, där de Piennes läsare inbjuds att avkoda de ofta grova sexuella referenser som ligger bakom loppans naiva beskrivningar av omvärlden. Beynet Fröjd visar hur de Piennes uppenbarligen var väl bevandrad i den europeiska, och särskilt den franska, litteraturen, med tydliga influenser från författare som La Fontaine, Voltaire, och Choderlos de Laclos. Jämte dessa tidigmoderna influenser påpekar Beynet Fröjd att de Piennes verkar ha haft i sin ägo ett medeltida manuskript av Guillaume de Lorris, samt Jean de Meuns mycket inflytelserika *Romanen om rosen*. Koderna och konventionerna för att framställa erotik, förförelse och njutning hade utvecklats under lång tid.

Ingela Nilsson belyser en uråldrig litterär tradition i sin essä, som undersöker hur svenska 1600-talsförfattare använde en hel berättarvärld med ursprung i senantika romaner som Longus *Daphnis och Chloe* och Heliodorus *Aethiopica*. I dessa texter framstår kärlek och begär som något farligt och maktfullkomligt, styrt av Cupido, den bevingade pojke som kallades Eros i det antika Grekland och Amor i Rom. Precis

som i Schering Rosenhanes visa är den erotiska världen här kopplad till herdediktningen. Nilsson fokuserar delvis på en text av Johan Ekeblad, vilken vid första ögonkastet verkar vara en djurfabel i La Fontaines anda, men som visar sig ha mer gemensamt med de pastoraler som spreds brett i det tidigmoderna Europa, delvis via Longus, men även med Honoré d'Urfés *L'Astrée*. Ekeblads diktning står därmed nära Urban Hiärnes *Stratonice*, ofta kallad den första svenska romanen.

Efter dessa tre filologiskt inriktade undersökningar visar numrets återstående essäer på de vitt skilda tillvägagångssätt vi litteraturvetare har för att uttrycka vår passion för litteraturen – såväl teoretiskt vidlyftigt som noggrant textnära. En särskilt personlig diskussion kring det egna förhållandet till den tidigmoderna litteraturen finner vi i Johanna Vernqvists essä. Här framstår begäret efter läsning och kunskap som en drivande kraft i ett slags akademisk självbiografi. Vernqvist skriver inlevelsefullt om hur hon under sin litteraturvetarbana har följt kärleksframställningen hos författare som Margareta av Navarra, Gaspara Stampa och Tullia d'Aragona. Mycket av Vernqvists forskning har kretsat kring hur dessa författare vände sig till kärleken som ett område där de kunde utmana misogynia idéer om kvinnans roll i samhället och litteraturen. Essän innehåller även en koncis och insiktsfull läsning av några av d'Aragonas dikter, där vi kan se hur en omskrivning av petrarkistiska, manliga poetiska modeller tillåter en mångtydighet i kärlekens praktiker.

I essän "Tidigmoderna begärsobjekt" läser Anders Cullhed tre texter ur den spanskspråkiga barocken, närmre bestämt sonetter av Sor Juana Inés de la Cruz och Bartolomé Leonardo de Argensola, samt Francisco Quevedos moralistiska traktat *Providencia de Dios*. I dessa texter ställs begär bredvid idéer om förställning och förgänglighet, som Cullhed sätter i en historisk kontext av en världsbild i kris efter den kopernikanska revolutionen. Misstroendet mot våra sinnen knyts även till falskmynteriet under Spaniens stormaktstid. Det ogripbara och svårfattliga är ett framträdande element hos barocken, som här visas i betraktelser över begär. Objektet hos Quevedo och Argensola är kvinnlig skönhet, vare sig det gäller ett fiktivt objekt som för Quevedo eller en verklig person som i Argensolas dikt. Deras texter visar paralleller mellan sminkad (alltså falsk) skönhet och mänsklig dödlighet. Även när skönhet påstås vara byggd på en falsk grund kan den

förvrída huvudet på dygdiga och lärda. Här är illusionen maktfullkomlig, trots vetskapen om att den är just illusion. Förförelsekonster och konstgjord, sminkad skönhet likställs, ibland på ett misogynt sätt, med naturens egna chimärer och föreställningar om förnuftets svaghet och begränsningar. I Sor Juanas sonett bemäktigar sig diktarjaget slutligen den flyktiga älskaren, vilket knyter an till litteraturvetenskapliga diskussioner om fantasins roll och poetens makt vid denna tid.

Sofia Warkanders essä diskuterar frågor om kvinnligt subjekt-blivande i *De portugisiska breven* (*Les lettres portugaises*), som skapade sensation när verket utkom i Paris 1669. Inget författarnamn stod på försättsbladet och samtidsläsarna uppfattade breven som autentiska meddelanden från en portugisisk nunna till en älskare som hade övergivit henne. Än idag är upphovspersonen okänd, även om många teorier har presenterats genom åren. Warkander intresserar sig dock främst för hur berättaren, nunnan Mariana, skapar sitt eget jag genom kärleksbrevet. Eftersom det nästan uteslutande rör sig om envägskommunikation, kan hon fritt konstruera en litterär värld där det egna heroiska lidandet står i centrum. Mariana skriver in sig i äldre litterära traditioner av självupppoffrande, brinnande trohet och hävdar samtidigt äganderätten till sin egen (kärleks)historia. Warkander lyfter fram uttrycksbehovet, viljan att skapa en egen identitet genom skrivandet, som *De portugisiska brevens* egentliga syfte.

I essän ”Mångskiftande Eros” diskuterar Carin Franzén synen på erotisk kärlek i Margareta av Navarras *Heptameron* (1559). Franzén rör sig mellan olika historiska perioder med en blick på kärlekssynen i antikens Grekland, det tidigmoderna Frankrike och i vår tids kapitalistiska och appbaserade dejtingkultur, där kärlek framför allt ska tjäna individens självförverkligande. Essän framhåller såväl Platons och René Descartes som Sigmund Freuds begrepp om kärlek och dess funktioner, men också hur kärleken i sig är en funktion av ett samhälles materiella förutsättningar. Med avstamp i ett tidigmodernt verk med inspiration från medeltiden, analyserar Franzén vår tids nyliberalt präglade kärleksbegrepp. Genom sin dialogicitet och mångfald av perspektiv kan *Heptameron* läsas som ett motstånd mot vår tids utilitaristiska synsätt.